

УДК 347.626

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.58>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Польова В.,
*аспірантка кафедри приватного права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0009-0008-9747-7951
e-mail: polova_viktoriia@proton.me*

Польова В. Нормативно-правові аспекти визначення правового режиму майна подружжя за законодавством України та держав-членів Європейського Союзу.

В науковій статті авторка провела наукове дослідження нормативно-правових аспектів визначення правового режиму майна подружжя за законодавством України та держав-членів Європейського Союзу. У науковій статті вказано, що у сімейному законодавстві України визначається як законний правовий режим майна спільності майна подружжя, набутого у шлюбі, а в окремих випадках – майна набутого одним з подружжя до шлюбу, за наявності трудового чи фінансового внеску іншого з подружжя у таке майно. Такий правовий режим застосовується у випадку, якщо подружжя не домовилося про договірний режим або якщо положення шлюбного договору про правовий режим майна подружжя ставить подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище. Сімейне законодавство Німеччини, Франції, Чехії та Латвії передбачає, що до відносин подружжя, так само як і за сімейним законодавством України, застосовується режим спільності майна, набутого кожним із подружжя під час шлюбу якщо у шлюбному договорі (контракті) не визначено інше. Відповідно до німецького сімейного законодавства шлюбним договором може бути встановлено один із правових режимів: роздільності майна, спільності майна чи продовженої спільності майна, режим роздільності майна подружжя може бути передбачений шлюбним договором й за законодавством Чехії та Латвії. Режим продовженої спільності майна подружжя передбачає продовження режиму спільності майна й після смерті одного з подружжя аж до смерті іншого чи укладення ним шлюбу (вступу у цивільне партнерство). Французьке сімейне законодавство допускає встановлення шлюбним контрактом правових режимів: спільності майна, роздільності майна, універсальної спільності майна чи режиму участі у доходах (останній означає, що кожен із подружжя зберігає за собою право на управління, використання та розпорядження своїм майном, однак у разі припинення дії цього правового режиму кожен із подружжя вправі отримати половину суми чистих доходів від використання майна іншого з подружжя). В цьому аспекті, можемо констатувати більш обмежений підхід українського законодавця, який допускає визначення у шлюбному договорі лише двох правових режимів майна подружжя – режим спільності майна подружжя та режим роздільності майна подружжя.

Ключові слова: подружжя, правовий режим майна подружжя, законний режим майна подружжя, договірний режим майна подружжя, режим спільності майна подружжя, режим роздільності майна подружжя.

Polova V. Regulatory and legal aspects of determining the legal regime of marriage property under the legislation of Ukraine and the member states of the European Union.

In the scientific article, the author conducted a scientific study of the regulatory and legal aspects of determining the legal regime of marital property under the legislation of Ukraine and the member states of the European Union. The scientific article indicates that in the family legislation of Ukraine,

the legal legal regime of property is defined as the community of property of spouses acquired during marriage, and in some cases – property acquired by one of the spouses before marriage, if there is a labor or financial contribution of the other spouse to such property. Such a legal regime is applied if the spouses have not agreed on a contractual regime or if the provision of the marriage contract on the legal regime of the spouses' property puts the spouses in an extremely disadvantageous financial position. The family legislation of Germany, France, the Czech Republic and Latvia provides that the regime of community of property acquired by each of the spouses during marriage, as well as under the family legislation of Ukraine, is applied to the relations of spouses, unless otherwise specified in the marriage contract (contract). According to German family legislation, a marriage contract may establish one of the legal regimes: separation of property, community of property or extended community of property, the regime of separation of property of spouses may be provided for by the marriage contract and under the legislation of the Czech Republic and Latvia. The regime of continued community of property of spouses provides for the continuation of the regime of community of property even after the death of one of the spouses until the death of the other or the conclusion of marriage (entry into a civil partnership). French family law allows the establishment of legal regimes by a marriage contract: community of property, separation of property, universal community of property or regime of participation in income (the latter means that each spouse retains the right to manage, use and dispose of their property, however, in the event of termination of this legal regime, each spouse has the right to receive half of the net income from the use of the property of the other spouse). In this aspect, we can state a more limited approach of the Ukrainian legislator, which allows the definition of only two legal regimes of marital property in a marriage contract - the regime of community of property of spouses and the regime of separation of property of spouses.

Key words: spouses, legal regime of marital property, statutory regime of marital property, contractual regime of marital property, regime of community of marital property, regime of separation of marital property.

Постановка проблеми. Сімейне законодавство України визнає за подружжям право самостійно визначати правовий режим майна, набутого за час шлюбу, переданого іншому з подружжя або такого, що використовується подружжям самостійно або на потреби сім'ї (договірний правовий режим майна подружжя). З іншого боку, законодавство містить ряд положень щодо застосування законного правового режиму майна подружжя у разі, якщо подружжя не домовилося про договірний правовий режим майна, що є важливим в контексті забезпечення правової визначеності та захисту майнових прав подружжя та кожного з них, дозволяє визнати їх спільний вклад у збільшення вартості подружнього майна працею та коштами кожного з подружжя. У сімейному законодавстві держав-членів Європейського Союзу спостерігається різноманітність підходів до правового регулювання майнових відносин подружжя, що обумовлено національними правовими традиціями та відмінностями в законодавстві, хоча при цьому зберігається той же підхід до застосування правових режимів майна подружжя – законний режим застосовується у випадку відсутності домовленості подружжя про застосування договірного режиму або у випадку, якщо така домовленість істотно порушує права та інтереси одного з подружжя. Зважаючи на існуючі проблеми у судовій практиці у справах про розподіл спільного майна подружжя, що пов'язані із як із віднесенням майна, що знаходиться у особистій приватній власності подружжя до спільного майна подружжя у зв'язку із тим, що вартість такого майна істотно збільшилося у зв'язку із особистим чи майновим вкладом іншого з подружжя, визначенням пріоритету договірного регулювання майнових відносин подружжя над правовим та меж договірного регулювання, врахування при цьому інтересів сім'ї, обох з подружжя, прав та законних інтересів їхніх дітей, можемо констатувати необхідність удосконалення норм сімейного законодавства України, яким урегульоване питання правового режиму майна подружжя. Зважаючи на правотворчу роботу, що здійснюється в напрямку рекодифікації цивільного законодавства, істотного оновлення сімейного законодавства в напрямку наближення його положень до сімейного законодавства держав-членів ЄС, вивчення нормативно-правових аспектів визначення правового режиму майна подружжя за законодавством України та держав-членів Європейського Союзу є актуальним та своєчасним.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика правового режиму майна подружжя досліджувалася рядом науковців, таких як Т.О. Ариванюк, А.В. Богданець, І.В. Жилінкова, О.О. Круглова, А.П. Пашинський, Я.В. Новохатська, О.С. Простибоженко, З.В. Ромовська, О.І. Сафончик,

Я.М. Шевченко, однак питання вивчення нормативно-правових аспектів визначення правового режиму майна подружжя за законодавством України та держав-членів Європейського Союзу було досліджене ними лише фрагментарно.

Метою статті є дослідження нормативно-правових аспектів визначення правового режиму майна подружжя за законодавством України та держав-членів Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Легальне визначення поняття «правовий режим майна подружжя» наявне у Регламенті Ради Європейського Союзу та Європейського Парламенту № 2016/1103 від 24 червня 2016 року, який визначає його як сукупність правил щодо майнових відносин між подружжям та їх відносин з третіми особами, які виникають внаслідок шлюбу чи його розірвання [1, с. 86; 2]. Головним принципом прав подружжя на майно відповідно до сімейного законодавства України є принцип спільності всього того майна (за винятками, прямо встановленими законом), яке набувається ними за час шлюбу [3, с. 41]. У сімейному законодавстві України, а саме у ст. 60 Сімейного кодексу України визначається як законний правовий режим майна спільності майна подружжя, набутого у шлюбі, а в окремих випадках – також майна, що належало одному з подружжю на праві особистої приватної власності, однак вартість якого істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя. З іншого боку, для майна, набутого одним з подружжя до шлюбу, а також за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування, або за кошти, які належали одному з подружжя особисто, а також в деяких інших випадках, визначених у ст. 57 Сімейного кодексу України застосовується правовий режим роздільності майна подружжя. При цьому, зважаючи на те, що відповідно до ст. 97 Сімейного кодексу України подружжя може домовитися про правовий режим майна у шлюбному договорі, а саме: визначити майно, яке дружина, чоловік передає для використання на спільні потреби сім'ї, а також правовий режим майна, подарованого подружжю у зв'язку з реєстрацією шлюбу, про непоширення на майно, набуте ними за час шлюбу положень про правовий режим спільності майна подружжя, інші умови щодо правового режиму майна, якщо вони не суперечать моральним засадам суспільства, законний правовий режим майна подружжя, визначений у ст. ст. 57 та 60 Сімейного кодексу України застосовується лише у разі, якщо подружжя не домовилося про договірний режим або якщо положення шлюбного договору про правовий режим майна подружжя ставить подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище [4]. При цьому, незалежно від того, який правовий режим майна вибере подружжя, стосовно спільно нажитого майна, правовий режим якого не визначений у договорі, залишається чинним законний режим спільної сумісної власності [5, с. 100; 6, с. 33-34].

Відповідно до німецького сімейного законодавства, до відносин подружжя застосовується режим спільності майна, набутого кожним із подружжя під час шлюбу якщо у шлюбному договорі не визначено інше (§ 1363 Німецького цивільного кодексу, надалі по тексту – НЦК). У § 1373 НЦК зазначено, що сума, на яке кінцеве майно подружжя перевищує його первинне майно, складає майно, набуте під час шлюбу. У разі подання до суду позову про розподіл майна подружжя та його задоволення судом, встановлюється правовий режим роздільності майна подружжя (§ 1388 НЦК). Подружжя може врегулювати свої майнові відносини шляхом укладення шлюбного договору, в якому зокрема може скасувати чи змінити передбачений законом режим майнових відносин (§ 1408 НЦК), зокрема встановити режим: роздільності майна, режим спільності майна та режим продовженої спільності майна. Слід зазначити, що подружжя в шлюбному договорі може передбачити, що із режиму спільності майна виключається так зване «окреме майно», яке не може бути предметом правочину, але управляється одним із подружжя за рахунок спільного майна (§ 1417 НЦК), а також «виділене майно», яке вважається особистою приватною власністю одного із подружжя, оскільки визнане таким шлюбним договором, або набуте внаслідок смерті іншої особи, або внаслідок безоплатного правочину, якщо у такому правочині було зазначено, що передане майно може вважатися «виділеним майном» (§ 1418 НЦК). У шлюбному договорі може бути передбачено, чи управління спільним майном здійснюється обома з подружжя чи одним із них (§ 1421 НЦК). Подружжя може встановити в шлюбному договорі режим продовженої спільності майна подружжя, тобто те, що після смерті одного з них режим спільності майна продовжиться у відносинах між пережившим подружжям та спільними нащадками подружжя. Якщо подружжя досягнуть такої згоди, режим спільності майна продовжиться щодо тих нащадків, які при спадкуванні за законом приймають спадщину як спадкоємці. Частка померлого подружжя в спільному майні не входить до складу спадщини (§ 1483 НЦК). Режим продовженої спільності майна

подружжя припиняється за рішенням суду чи за договором між подружжям та нащадками, які мають право на частку у спільному майні (§ 1492 НЦК), укладення нового шлюбу пережившим подружжям чи вступу його у цивільне партнерство (§ 1493 НЦК) чи його смерті (§ 1494 НЦК) [7].

Французьке сімейне законодавство передбачає, що закон регулює майнові відносини між подружжям лише при відсутності спеціальних угод між подружжям (ст. 1387 Французького цивільного кодексу – далі по тексту ФЦК). В такому випадку діє презумпція спільності майна подружжя, набутого у шлюбі (ст. 1400 ФЦК). До майна, набутого у шлюбі належить будь яке рухоме чи нерухоме майно, що спільно набуто у шлюбі, крім винятків, передбачених законодавством. Зокрема не є спільним майном подружжя, а є особистою власністю одного із них: майно, що за своїм характером призначено для особистого використання одним із подружжям, а також всі права, які пов'язані виключно з особою, в тому числі права щодо відшкодування фізичної чи моральної шкоди, на соціальні чи інші допомоги; знаряддя праці, необхідні для професійної діяльності одного з подружжя, якщо вони не є власністю комерційного комплексу чи господарства (за умови виплати відшкодування іншому з подружжя); спільне майно, на яке подружжя мали право власності чи право володіння на день реєстрації шлюбу чи які вони отримали в період шлюбу в порядку спадкування, за договором дарування, іншим безоплатним правочином; майно набуто в якості приналежності до того майна, що знаходиться в особистій власності подружжя (за умови виплати відшкодування іншому з подружжя); майно набуто замість того, що належало одному з подружжя особисто; майно, що набуто на публічних торгах (ст.ст. 1402–1408 ФЦК). Управління спільним майном вправі здійснювати будь-який з подружжя, за умови наявності згоди на вчинення правочину з боку іншого з подружжя (ст. 1421 ФЦК). Режим спільності майна припиняється може бути замінений роздільним режимом майна відповідно до рішення суду про зміну режиму майнових відносин між подружжям чи про встановлення режиму окремого проживання подружжя (ст. 1441 ФЦК). В такому випадку відбувається розподіл спільного майна між подружжям. Подружжя вправі змінити встановлений законом режим спільності майна подружжя, передбачивши у шлюбному контракті яке саме майно, набуто під час шлюбу є спільним майном подружжя; виключення із правил, що врегульовують управління майном; передача частини спільного майна одному з подружжя у разі виплати відшкодування його вартості іншому з подружжя; відхід від принципу рівності часток подружжя у разі розподілу майна подружжя; те, що режим спільності подружжя буде універсальним (ст. 1497 ФЦК). Останній правовий режим передбачає віднесення до спільного майна не тільки майна, набутого у шлюбі, а й будь-якого майна подружжя, крім того, яке віднесено законом до такого, що є особистим за своїм характером (ст. 1526 ФЦК). Подружжя може передбачити у шлюбному контракті крім режиму спільності майна чи роздільного режиму майна подружжя, також режим участі у доходах. Цей режим означає, що кожен із подружжя зберігає за собою право на управління, використання та розпорядження своїм особистим майном, незалежно від того, чи воно було у його власності на момент укладення шлюбу чи було набуто під час шлюбу, в тому числі шляхом спадкування, дарування або іншого безоплатного правочину, однак у разі припинення дії цього правового режиму (в тому числі у разі розірвання шлюбу) кожен із подружжя вправі отримати половину суми чистих доходів від використання майна іншого з подружжя, які визначаються шляхом подвійного оцінювання – на початку дії правового режиму і в кінці (ст. 1569 ФЦК) [8].

Презумпція спільності подружнього майна визнається й чеським сімейним законодавством (§ 708 Цивільного кодексу Чехії – надалі по тексту – ЦКЧ). Складовою частиною спільної власності є те, що один із подружжя набув, або подружжям спільно набуто під час шлюбу, за винятком того, що: а) служить для задоволення особистих потреб одного з подружжя; коли дарувальник при даруванні або заповідач при оформленні заповіту на випадок смерті висловив інший намір, в) придбано одним із подружжя як компенсацію за шкоду, завдану його природним правам; е) придбав один із подружжя як компенсацію за пошкодження, знищення або втрату його виняткової власності. Складовою частиною спільної власності є: прибуток від того, що належить виключно одному з подружжя; частка у господарському товаристві та товаристві чи кооперативі, якщо чоловік під час свого шлюбу став учасником господарського товариства та товариства або членом кооперативу; борги, набуті в період шлюбу, крім випадків а) стосується цього майна, що належить виключно одному з подружжя, у розмірі, що перевищує прибуток цього майна, або б) його придбав один із подружжя без згоди другого подружжя, і якщо не йшлося про забезпечен-

ня щоденних або звичайних потреб сім'ї (§§ 709 та 710 ЦКЧ). Подружжя, що одружується, може домовитися про режим майна подружжя, який відрізняється від режиму, встановленого законом (зокрема, домовитися про режим роздільної власності). В разі, якщо подружжя досягнуто угоди про застосування договірної режиму, вони тим самим врегулюють свої права та обов'язки, пов'язані із вже існуючою спільною власністю. У разі наявності угоди про договірний режим дія такого режиму не має зворотної сили (§ 716 ЦКЧ). Договірний режим може бути змінений за згодою подружжя або за рішенням суду (§ 717 ЦКЧ) [9].

Латвійське сімейне законодавство також передбачає презумпцію спільності майна, набутого під час шлюбу (п. 89 Латвійського цивільного закону, надалі по тексту – ЛЦЗ). Визнаються приватною власністю одного із подружжя майно, що належало подружжю до одруження або визначене подружжям за договором як окреме майно; предмети, придатні для особистого користування лише одному з подружжя або необхідні для його самостійної роботи; майно, придбане одним із подружжя безоплатно під час шлюбу; доходи від окремого майна подружжя, не передані для потреб сім'ї та спільного домашнього господарства; майно, яким замінено згадане вище майно (п. 91 ЛЦЗ); придане (п. 111). Правовий режим майна подружжя, визначений законом, може бути змінений шлюбним договором (п. 114). У шлюбному договорі особи, які укладають його, можуть замість майнових відносин подружжя згідно із законом встановити роздільність всього майна подружжя або його спільність (п. 116) [10].

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо зазначити, що у сімейному законодавстві України визначається як законний правовий режим майна спільності майна подружжя, набутого у шлюбі, а в окремих випадках – майна набутого одним з подружжя до шлюбу, за наявності трудового чи фінансового внеску іншого з подружжя у таке майно. Такий правовий режим застосовується у випадку, якщо подружжя не домовилося про договірний режим або якщо положення шлюбного договору про правовий режим майна подружжя ставить подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище. Сімейне законодавство Німеччини, Франції, Чехії та Латвії передбачає що до відносин подружжя, так само як і за сімейним законодавством України, застосовується режим спільності майна, набутого кожним із подружжя під час шлюбу якщо у шлюбному договорі (контракті) не визначено інше. Відповідно до німецького сімейного законодавства шлюбним договором може бути встановлено один із правових режимів: роздільності майна, спільності майна чи продовженої спільності майна, режим роздільності майна подружжя може бути передбачений шлюбним договором й за законодавством Чехії та Латвії. Режим продовженої спільності майна подружжя передбачає продовження режиму спільності майна й після смерті одного з подружжя аж до смерті іншого чи укладення ним шлюбу (вступу у цивільне партнерство). Французьке сімейне законодавство допускає встановлення шлюбним контрактом правових режимів: спільності майна, роздільності майна, універсальної спільності майна чи режиму участі у доходах (останній означає, що кожен із подружжя зберігає за собою право на управління, використання та розпорядження своїм майном, однак у разі припинення дії цього правового режиму кожен із подружжя вправі отримати половину суми чистих доходів від використання майна іншого з подружжя). В цьому аспекті, можемо констатувати більш обмежений підхід українського законодавця, який допускає визначення у шлюбному договорі лише двох правових режимів майна подружжя – режим спільності майна подружжя та режим роздільності майна подружжя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пашинський А.П., Калакура В.Я. Регламент ЄС № 2016/1103 як приклад регіональної уніфікації колізійних норм щодо режимів майна подружжя. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 86–90.
2. Council Regulation (EU) 2016/1103 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes. *EUR-Lex: Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016R1103>.
3. Ариванюк Т.О. Правове регулювання відносин власності подружжя. Дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2002. 190 с.

4. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (із наступними змінами та доповненнями). *Верховна Рада України – Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
5. Круглова О.О. Правовий режим майна подружжя: нормативно-правове регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 99–101.
6. Новохатська Я.В. Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект). Дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Х., 2006. 189 с.
7. German Civil Code. *Federal Ministry of Justice*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb.
8. Codecivil.*Legifrance*.URL:https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721.
9. Цивільний кодекс Чехії. Закон від 03.02.2012 р. *Ministerstvo spravedlnosti České republiky*. URL: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/novy-obcansky-zakonik-rj.pdf>.
10. Цивільний закон Латвійської республіки від 28.01.1937 р. *Inlatplus*. URL: https://www.inlatplus.lv/wp-content/uploads/2019/11/civillikums_eng.pdf.